

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده مطالعات اجتماعی
گروه جامعه‌شناسی نظری

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی

مطالعه تأثیر فوتبال در بازنمایی قومیت؛ مطالعه موردی: هواداران تیم فوتبال تراکتورسازی تبریز

استاد راهنما

دکتر سیدجواد میری

استاد مشاور

دکتر محمدسالار کسرایبی

پژوهشگر

فاطمه کبیر

آذر ماه ۱۳۹۶

تصویر برگه ارزیابی پایان نامه

سپاسگزاری از ...

خدای پرمهر و بی‌منتیم به خاطر نعمت سلامتی که بر من ارزانی داشته.

استاد راهنمای گرامی **دکتر سیدجواد میری**

استاد مشاور عزیز **دکتر محمدسالار کسرائی**

به پاس همراهی و زحمات آنها در به سرانجام رساندن پایان‌نامه.

همچنین سپاسگزار همه‌ی افرادی که در این مسیر مرا همراهی کردند به ویژه **همکاران عزیزم در**

کتابخانه رشديه تبريز و کارمندان مدیریت تحصیلات تکمیلی پژوهشگاه هستم.

تقدیم به ...

او که آموخت مرا تا بیاموزم

چکیده

با توجه به ویژگی‌های ذاتی فوتبال همانند گروهی بودن، و اینکه یک تیم فوتبال می‌تواند نماد یک گروه یا قوم قرار گیرد و با تعریف قومیت به عنوان گروهی با نسبت فرهنگی مشترک و احساس هویتی که آن را به عنوان یک گروه فرعی از جامعه‌ی بزرگتر جدا می‌کند، همچنین توجه به این نکته که در کشور ما اقوام گوناگونی زندگی می‌کنند و فوتبال در شهرهای مختلف ایران گسترش یافته است هدف ما در این پژوهش پاسخ به این پرسش است که فوتبال چگونه قومیت را بازنمایی می‌کند؟ با تأکید بر هواداران تیم فوتبال تراکتورسازی تبریز. رویکرد انجام این پژوهش کیفی است. و داده‌های مورد نیاز با مشاهده غیر مستقیم و همچنین برای تکمیل داده‌ها از طریق مصاحبه با لیدرهای هواداران این تیم گردآوری شده است. روش تحلیل و توصیف داده‌ها استفاده از تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه بوده است. یافته‌های حاصل از این پژوهش نشانگر این است که هواداران این تیم برخلاف نتایج برخی پژوهش‌های انجام شده پیشین، به دنبال هیچ‌گونه حرکت تندروی سیاسی و جدایی طلبانه نیستند، بنابه برخی مستندات شاید در سال‌های اولیه حضور این تیم در لیگ برتر فوتبال، برخی از جریان‌های سیاسی داخلی و یا خارجی از جو حاکم بر ورزشگاه سوءاستفاده کرده باشند اما در سال‌های اخیر همه‌ی شعارها و رفتارهای تماشاگران این تیم در ورزشگاه برای ابراز هویت قومی خود در برابر برخی از نابرابری‌ها و توهین‌ها، و همچنین برای بیان مشکلات اقتصادی و اجتماعی منطقه‌ی سکونت خودشان بوده است. در نهایت اینکه آنها خواستار برابری همه‌ی اقوام مطابق قانون اساسی هستند. حال این برابری چه در نمایش آزاد هویت قومی خود باشد چه در برخورداری از منابع و فرصت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی باشد.

کلیدواژه: فوتبال، قومیت، هوادار، گفتمان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات
۲	۱. بیان مسأله
۳	۲. اهمیت و ضرورت پژوهش
۴	۳. اهداف پژوهش
۴	۴. سوال‌های پژوهش
۵	فصل دوم: پیشینه پژوهش
۶	۱-۲. پیشینه تجربی
۶	۱-۱-۲. داخلی
۸	۲-۱-۲. خارجی
۱۰	۲-۲. جمع‌بندی پیشینه تجربی
۱۱	۲-۳. پیشینه نظری
۱۱	۱-۲-۳. تعریف مفهومی واژه‌ها و اصطلاحات
۱۱	۱-۱-۳-۲. هویت
۱۱	۲-۱-۳-۲. هویت اجتماعی
۱۲	۳-۱-۳-۲. هویت قومی
۱۲	۴-۱-۳-۲. قومیت
۱۳	۵-۱-۳-۲. گفتمان
۱۳	۶-۱-۳-۲. بازنمایی
۱۳	۷-۱-۳-۲. فوتبال
۱۳	۴-۲. مبانی نظری هویت
۱۵	۵-۲. مبانی نظری قومیت
۱۵	۱-۵-۲. دیرینه‌گرایی
۱۶	۲-۵-۲. ابزارگرایی
۱۷	۳-۵-۲. برساخته‌گرایی
۱۷	۱-۳-۵-۲. نظریه رقابت
۱۸	۲-۳-۵-۲. نقد برساخته‌گرایی
۱۸	۴-۵-۲. تعامل‌گرایی نمادین و قومیت
۱۸	۱-۴-۵-۲. آیا قومیت ساختی اجتماعی است؟
۱۹	۲-۴-۵-۲. قومیت و فروبستگی اجتماعی انحصار‌گرایانه
۲۲	۵-۵-۲. نظریه محرومیت نسبی
۲۲	۶-۵-۲. نظریه استعمار داخلی هشتر
۲۳	۷-۵-۲. جمع‌بندی نظری
۲۳	۶-۲. ورزش در رویکردهای نظری کلاسیک جامعه‌شناسی

۲۳	۲-۱-۶. کارکردگرایی
۲۴	۱-۱-۲-۶. کارکرد مثبت، منفی ورزش
۲۴	۲-۶-۲. تضاد
۲۵	۱-۲-۶-۲. گرایش‌های ملی‌گرایی، نظامی‌گری و نژادی
۲۵	۳-۶-۲. کنش متقابل نمادین
۲۶	فصل سوم: روش‌شناسی پژوهش
۲۷	۱-۳. روش پژوهش
۲۷	۲-۳. جامعه پژوهش
۲۷	۳-۳. جمعیت نمونه
۲۷	۴-۳. روش نمونه‌گیری
۲۸	۵-۳. روش جمع‌آوری داده‌ها
۲۸	۶-۳. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها
۲۸	۷-۳. قلمرو مکانی و زمانی پژوهش
۲۸	۸-۳. تعریف عملیاتی متغیرها
۲۸	۱-۸-۳. هویت آذری
۲۸	۲-۸-۳. بازنمایی هویت
۲۸	۳-۸-۳. هواداران تیم فوتبال تراکتورسازی
۲۸	۹-۳. تعریف مفاهیم اساسی موجود در نظریه تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه
۲۸	۱-۹-۳. گفتمان
۲۸	۲-۹-۳. مفصل‌بندی
۲۹	۳-۹-۳. دال مرکزی
۲۹	۳-۹-۳. دال خالی
۲۹	۴-۹-۳. هژمونی و تثبیت معنا
۲۹	۵-۹-۳. ضدیت، غیریت
۲۹	۶-۹-۳. قابلیت دسترسی
۳۰	۷-۹-۳. قابلیت اعتبار
۳۱	فصل چهارم: یافته‌های پژوهش
۳۲	۱-۴. مقدمه
۳۲	۲-۴. تاریخچه باشگاه فوتبال تراکتورسازی
۳۳	۳-۴. روشنفکران آذری و قومیت در جمهوری اسلامی ایران
۳۶	۴-۴. مقایسه جو حاکم بر هواداران تراکتورسازی در دو مقطع زمانی، از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۶
۳۸	۵-۴. تحلیل داده‌های به دست آمده از مصاحبه‌ها، بر اساس تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه
۳۸	۱-۵-۴. هویت قومی، دال مرکزی گفتمان هواداران تراکتورسازی
۳۸	۱-۱-۵-۴. زبان
۳۹	۲-۱-۵-۴. ادبیات آذربایجان

۴۰ ادبیات شفاهی ۴-۵-۱-۲-۱
۴۰ ادبیات منظوم ۴-۵-۱-۲-۲
۴۱ موسیقی فولکلوریک آذربایجان ۴-۵-۱-۳
۴۲ تاریخ آذربایجان ۴-۵-۱-۴
۴۲ قبل از اسلام ۴-۵-۱-۴-۱
۴۲ بعد از اسلام ۴-۵-۱-۴-۲
۴۳ دوران معاصر ۴-۵-۱-۴-۳
۴۴ غیر گفتمان هواداران تراکتورسازی ۴-۵-۲
۴۵ برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی ۴-۵-۳
۴۶ مداخلات هژمونیک غیر گفتمان ۴-۵-۴
۴۶ قابلیت دسترسی گفتمان ۴-۵-۵
۴۶ قابلیت اعتبار گفتمان ۴-۵-۶
۴۸ فصل پنجم: نتیجه
۴۹ خلاصه پژوهش، بحث و بررسی یافته‌ها ۵-۱
۴۹ مروری بر گفتمان هواداران تراکتورسازی ۵-۲
۵۱ نتیجه ۵-۳
۵۱ محدودیت‌های پژوهش ۵-۴
۵۱ پیشنهادات ۵-۵
۵۲ منابع و مأخذ
۵۲ فارسی
۵۴ انگلیسی
۵۶ پیوست
۶۴ چکیده انگلیسی

فصل اول

کلیات

۱-۱. بیان مسأله

با توجه به ماهیت اجتماعی افراد، ورود به محیط اجتماعی همانند خانواده، گروه دوستان، مدرسه، و... برای آنها ضروری می‌باشد. یکی از نمادهای مهم اجتماعی در دنیای امروز تیم‌های ورزشی به خصوص فوتبال هستند. برگزاری بازی‌های متعدد فوتبال در سطح جهانی، ملی و محلی، و پخش این بازی‌ها در رسانه‌های دیداری مثل تلویزیون، نشانگر تب فوتبال است که خود، یک پدیده‌ی اجتماعی متشکل از سازوکارهای متعددی است. این فرآیند نه یک پدیده‌ی طبیعی بلکه امری کاملاً ساختار یافته است که محور اصلی آن اقتصاد می‌باشد، اما پیامدهای آن فراتر از حوزه‌ی اقتصاد، فرهنگ و روابط اجتماعی را نیز شامل می‌شود. رقابت ورزشی در قالب یک جامعه: تیم، بر روی یک پهنه سرزمینی: زمین، و برای دستیابی به یک هدف سیاسی: برد، به صورت کاملاً آشکاری در بازی‌های جمعی دیده می‌شود. سلسله مراتبی شدن تیم، سازماندهی آن و استراتژی‌های بازی برای پیروزی تیم خود و شکست دیگری، تماماً در قالب نمادشناسی جای می‌گیرد. از این جنبه، بازی فوتبال موقعیت مناسبی فراهم می‌آورد، به دلیل این که اولاً نشانه‌شناسی را با عناصری همانند زمین، تیم، کارگروهی، و... به اوج می‌رساند، ثانیاً امکان بازتولید آن به صورت گسترده تقریباً در هر کجا که زمینی وجود داشته باشد، هست و همچنین برای انجام آن نیاز به وسایل مادی کمی می‌باشد، ثالثاً حرکت در آن بر روی زمینی انجام می‌گیرد که نمادشناسی سیاسی بارزی از سرزمین است. علاوه بر این، یکی دیگر از ویژگی‌های فوتبال در آن است که قابلیت شکل‌گیری در مقیاس-های خیلی کوچک را دارد و به اشکال متفاوتی از هویت‌های ابداع شده دامن می‌زند و با حرفه‌ای شدن فوتبال و جابه‌جایی بازیکنان، این ورزش به جایگاهی برای ایجاد حس افتخار برای یک قومیت خاص درون یک هویت ملی تبدیل می‌شود. مانند الجزایری‌ها در فرانسه (فکوهی، ۱۳۸۹: ص ۲۹-۳۰).

فوتبال عرصه‌ای به وجود آورده است که ملت‌ها بتوانند خود را با دیگران مقایسه کنند و بخشی از جهان شوند. ملت‌های کوچک و درجه‌ی دومی که رقیب قدرت‌های بزرگ‌تر نیستند می‌توانند به جنگ فوتبالی کشورهای بزرگ بروند و اگرچه شکست آنها در عرصه‌ی سیاسی و نظامی میسر نیست در کارزار فوتبال شکست بدهند. به قول راجر میللا از منافع فوتبال است که یک کشور کوچک مانند کامرون، عراق، و... توان بزرگ شدن دارد (گرهات، ۱۳۸۳: ص ۴۰). فوتبال با ویژگی‌های خاص خود، همانند ذات گروهی

¹. Roger Milla

بودن، وجود مرزبندی‌های آشکار، وجود عنصر دیگری، و غیره، محیط و بافت منحصر به فردی در اطراف خود ایجاد می‌کند که دامنه‌ی آن می‌تواند شامل محله، قومیت، مذهب، ملیت و... باشد.

قومیت یکی از هویت‌های اجتماعی اولیه است. قومیت هویتی جمعی است که ممکن است حضور پررنگی در تجربه‌ی افراد داشته باشد. هویت قومی اغلب وجه مهم و ابتدایی خودآگاهی است. قومیت به شباهت و تفاوت "ما" و "آنها"، متکی است (جنکینز، ۱۳۸۸: ص ۱۰۹).

همچنان که اشاره شد در دنیای امروز، فوتبال تنها یک ورزش صرف نیست بلکه مقوله‌ای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است. بخش زیادی از برنامه‌های رسانه‌های جمعی به ویژه تلویزیون، به پخش مسابقات فوتبال و حاشیه‌های این مسابقات اختصاص داده می‌شود. با این گرایش روزافزون به فوتبال و توجه به ویژگی‌های ذاتی این ورزش، همانند گروهی بودن، و اینکه تیم فوتبال می‌تواند نماد یک گروه یا قوم قرار گیرد، مانند تیم فوتبال بارسلونا که به عنوان نماد ایالت کاتالونیا^۱ در اسپانیا شناخته می‌شود، توجه به رفتار تماشاگران این ورزش به عنوان بزرگترین گروه مصرف‌کنندگان ورزشی افزایش یافته است. در کشور ما هم، در سال‌های اخیر، فوتبال در بیشتر شهرها گسترده شده و طرفداران زیادی دارد. یکی از تیم‌های پرطرفدار، تیم فوتبال تراکتورسازی تبریز است که در میان آذری‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد. اکنون با توجه به این موضوع، این پژوهش به دنبال طرح این مسأله است که هواداران تیم فوتبال تراکتورسازی تبریز چگونه هویت آذری را بازنمایی می‌کنند؟

۱-۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

با عمومیت یافتن دولت‌های ملی و تلاش مداوم آنها برای ایجاد یکپارچگی فرهنگی، قومیت همچنان در جهان امروز ابعاد گسترده‌ای پیدا کرده است که از منابع مهم بروز شکاف‌های اجتماعی در کشورهای دارای تکثر قومی محسوب می‌شود تا جایی که مدرنیاسیون نیز نتوانسته است به تضعیف هویت‌های قومی منجر شود. در ایران هم از یک سو تنوع و گستره‌ی قومی، نژادی، و فرهنگی بسیار زیاد بوده و از سوی دیگر با توجه به گسترش و پیشرفت رسانه‌های جمعی و شبکه‌های مجازی، همچنین رشد و گسترش حوزه‌های جمعی و عمومی مثل ورزشگاه‌ها، بستری فراهم شده است که افراد متعلق به گروه‌های گوناگون در آنجا بتوانند اهداف و خواسته‌ها و هویت گروهی خود را بازنمایی کنند. از این رو پژوهش در این موضوع ضرورت دارد. و از آنجایی که نحوه‌ی تعامل حاکمیت و دولت با مردم با وجود تنوع قومی در کشور و اتخاذ سیاست‌هایی منطقی و انسانی در برابر آنها، عامل مهم و تأثیرگذار در همگرایی اجتماعی و فرهنگی و سیاسی است و می‌تواند فرصتی برای تقویت وحدت و امنیت ملی باشد بنابراین انجام پژوهش‌هایی از این دست برای شناخت بهتر از این گروه‌ها در جهت ارائه راه‌حل‌ها و پیشنهادهایی در سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌های دولت اهمیت دارد.

^۱ . Catalonia

۳-۱. اهداف پژوهش

۱. هدف اصلی: شناخت بیشتر هویت قومی آذری و مطالبات قومی آنها با مطالعه‌ی رفتار هواداران تیم فوتبال تراکتورسازی
۲. هدف فرعی: کمک به دستیابی به انسجام اجتماعی در سایه پذیرش تفاوت‌های قومیتی و نه حذف آنها

۴-۱. سؤال‌های پژوهش

۱. تماشاگران و هواداران تیم فوتبال تراکتورسازی هویت قومی خود را در چه نمادهایی می‌بینند؟ و چگونه آن را بازنمایی می‌کنند؟
۲. فضای حاکم بر هواداران تیم تراکتورسازی در دو سال گذشته با سالهای ابتدایی حضور این تیم در لیگ برتر چه تفاوتی دارد؟

فصل دوم

پیشینه پژوهش

۲-۱. پیشینه تجربی

۲-۱-۱. داخلی

هاشمی و جوادی یگانه (۱۳۸۶) در مقاله ای با عنوان « فوتبال و هویت ملی » به بررسی رابطه فوتبال و هویت ملی پرداخته و فوتبال را به عنوان یکی از عناصر سازنده هویت ملی در عصر کنونی مورد توجه قرار داده‌اند. همچنین در این مقاله تأثیر مثبت فوتبال بر تعلقات ملی در ایران و سایر کشورهای جهان بررسی شده است. از نگاه آنها تأثیرات هویتی فوتبال، محدود به تقویت تعلقات و هویت ملی نیست، بلکه در سطوح فراملی نیز جلوه‌های آن قابل مشاهده است. همچنین در تحلیل آثار هویتی فوتبال حرفه‌ای و بیان آثار مثبت آن، نباید از آسیب‌های احتمالی آن غافل شد. از نگاه و نتیجه‌گیری این مقاله کارکرد هویت-ساز فوتبال تنها در مورد تیم‌های برجسته و پرطرفدار تهرانی قابل مشاهده است و در مورد تیم‌های شهرستانی فقط به شهر یزد و مشهد اشاره داشته و هیچ سخنی از تیم فوتبال تراکتورسازی به میان نیاورده است. همچنین به این نتیجه رسیده است که، همچنان که پیروزی در فوتبال نقش مثبت بر هویت ملی دارد باخت در آن هم تأثیر منفی داشته و می‌تواند به افسردگی اجتماعی منتهی شود.

صحبی‌فرد (۱۳۸۸) در پایان‌نامه خود با عنوان « بررسی عوامل انگیزشی تماشاگران ورزشی و رابطه آن با هویت قومی و مشخصات فردی » با هدف توصیف و بررسی انگیزه تماشاگران از تماشای مسابقات ورزشی مختلف و بررسی هویت قومی آنها و ارتباط آن با انگیزه ورزشی انجام داده است. روش انجام این پژوهش کمی بوده که به شیوه زمینه‌یابی و نمونه‌گیری هدفمند اجرا شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه تماشاگران ورزشی استان‌های خراسان رضوی و آذربایجان شرقی بودند. بر اساس نتایج این پژوهش، تماشاگران ورزشی بیشتر از طریق ارزش سرگمی تفریحی بودن بازی و مسابقه تحریک می‌شوند تا به تماشای مسابقات ورزشی بروند و هیچ‌گونه رابطه معنی‌داری بین انگیزه تماشاگران ورزشی و هویت قومی آنها وجود ندارد.

فاضلی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان « ورزش و سیاست هویت » جنبه‌های مختلف رابطه‌ی ورزش و سیاست را مورد بررسی قرار داده است. این رابطه، رابطه‌ی دو طرفه است، از یک طرف سیاست از طریق تدوین و اجرای راهبرد ورزشی بر ورزش تأثیرگذار است و از سویی دیگر ورزش از طریق تحکیم ارزش‌های انسانی و همبستگی ملی و افزایش مشارکت سیاسی بر سیاست تأثیر می‌گذارد. به بیان نویسنده‌ی مقاله،

ورزش سازوکار موثری برای نزدیک کردن خرده فرهنگ‌ها به یکدیگر است. در پایان، تیم فوتبال تراکتورسازی را بر اساس برخی شعارها و گفتارهای سیاسی، ورزشی هواداران آن بررسی کرده و نشان می‌دهد که جریان نژادگرایی پان‌ترک در صدد بهره‌گیری از فوتبال باشگاهی در جهت تعریفی از هویت آذری به عنوان هویت مقاومت است و آن را در مقابل هویت ایرانی قرار می‌دهد.

اخوان کاظمی و شاه قلعه (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر فوتبال بر مولفه‌های هویت ملی» ضمن بررسی مفهوم هویت ملی و اشکال و جنبه‌های مختلف آن، به بررسی تأثیر فوتبال بر هویت ملی پرداخته است. به ادعای آنها فوتبال در دنیای امروز به عنوان یکی از عناصر سازنده‌ی هویت، از جایگاه مهمی برخوردار است. این مقاله ضمن بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و با محور قرار دادن پرسش-هایی در مورد چرایی و چگونگی تأثیر فوتبال بر هویت ملی، تلاش می‌کند تا روابط علی بین این دو متغیر را بررسی و تحلیل کند. نویسندگان این مقاله نتیجه گرفته‌اند، برد در بازی فوتبال در سطح ملی، هویت ملی را تقویت کرده و باعث در آن، باعث پایین آمدن سطح هویت ملی می‌شود. همچنین جذب اقوام در جامعه ملی توسط فوتبال از کارکردهای هویت ساز فوتبال است. این نتیجه‌گیری آنها با استناد به طرفداری از دو تیم پایتخت در شهرهایی غیر از تهران صورت گرفته در حالی که این استناد در مورد شهر تبریز نمی‌تواند مصداق داشته باشد چرا که در بازی‌های تیم تراکتورسازی چه در تبریز و چه در تهران تعداد تماشاگران این تیم با تیم‌های تهرانی برابری می‌کند و در مقاطعی حتی این تیم پرتماشاگرترین بوده است. نوابخش و جوانمرد (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی کارکرد ورزش بر انسجام اجتماعی در ایران دهه هشتاد (مورد مطالعه کرمان)» به بررسی و ساخت تأثیر ورزش در فهم نمادهای ملی، ارتقای مشترکات ملی، تفاهم بین افراد، تشکیل عادت‌واره، تکوین شخصیت، سرمایه اجتماعی و... پرداخته است. و به تناسب موضوع، رویکرد این پژوهش کمی بوده و از روش پیمایش استفاده کرده است. نتیجه این پژوهش بیانگر این است که بین متغیرهای مستقل مورد نظر آنها از جمله شادابی و نشاط، آرامش، اجتماعی شدن، فرهنگ‌پذیری، جامعه‌پذیری، نظم اجتماعی، تعادل اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مشروع-سازی، غلبه بر انزوا و جدایی، هویت ملی مشترک، و... با متغیر وابسته یعنی انسجام اجتماعی رابطه معنی-داری وجود دارد. در نتیجه یکی از کارکردهای ورزش در جامعه مورد مطالعه این پژوهش افزایش سرمایه اجتماعی و فرهنگی بوده به گونه‌ای که باعث افزایش اشتراکات و گسترش شبکه روابط بین افراد گردیده و همبستگی و پیوند افراد در جهت سازگاری آنها با یکدیگر در راستای کنش ارتباطی و رسیدن به تفاهم و توافق در جهت استحکام نهادها و ساختارهای جامعه را رقم می‌زند.

عبداللهیان (۱۳۸۱) در مقاله‌ای با عنوان «فوتبال و کشف علائم تغییرات فرهنگی» فوتبال را به عنوان جریان فرهنگی مورد مطالعه قرار می‌دهد و به کارکردهای اجتماعی- فرهنگی ورزش فوتبال در ایران می‌پردازد. این مقاله با طرح مفهوم بین رشته‌ای بودن پدیده فوتبال (پیامدها و آثار جنبی آن) و ارتباط

آن با سطوح زبان‌شناختی، انسان‌شناختی و... در ایران معاصر سعی می‌کند تبیینی از چگونگی تعامل رفتاری (فردی و اجتماعی) در میان طرفداران فوتبال ارائه کند. این مقاله نشان می‌دهد که بازی فوتبال در ایران از ویژگی‌های بومی و منحصر به فردی برخوردار شده است که نمی‌توان آن را فقط به عنوان یک ورزش محسوب کرد. بنابه اظهار نظر نویسنده آنچه که فوتبال ایران را به عنوان یک پدیده منحصر به فرد در آورده عبارت است از: شکل‌گیری طرفداری از فوتبال باشگاهی و ملی که تحت تأثیر عناصر ایدئولوژیک، اجتماعی، و فرهنگی رخ می‌دهد. هدف از این شکل‌گیری، بازسازی شخصیت کنشگران در جریان‌های تنش‌زای خیابانی بعد از بازی فوتبال است. بنابراین به لحاظ نظری نمی‌توان ناآرامی‌های بعد از بازی فوتبال را صرفاً یک امر آسیب‌شناختی تلقی کرد. با توجه به اظهار نظر نویسنده، این مقاله صرفاً ارائه یک رویکرد نظری همراه با ارائه شواهد تجربی به دست آمده از مصاحبه‌ها درباره بروز ناآرامی‌های بعد از فوتبال و ارتباط آن با سطوح جامعه‌شناختی، انسان‌شناختی، زبان‌شناختی و ارتباطی پدیده فوتبال در ایران است.

اصغری (۱۳۹۴) پایان‌نامه‌ی خود را با عنوان «بررسی رابطه بین هویت‌یابی قومی با هواداری از تیم فوتبال تراکتورسازی تبریز» انجام داده است. این پژوهش درصدد است تا رابطه‌ی بین هویت‌یابی قومی با هواداری از تیم فوتبال تراکتورسازی را مورد بررسی قرار دهد. روش مورد استفاده در این تحقیق، از نوع پیمایشی می‌باشد؛ داده‌ها با ابزار پرسشنامه و با استفاده از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای متناسب از ۳۸۶ نفر از افراد ساکن شهر تبریز گردآوری شده است. هویت‌یابی قومی در شش بعد تعلق عاطفی به قومیت، تعلق به فرهنگ قومی، تعهد به اجتماع قومی، بعد سیاسی هویت قومی، قوم‌مداری و احساس محرومیت نسبی سنجیده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد میزان هواداری از تیم فوتبال تراکتورسازی در بین مردان بیشتر از زنان بوده و از این حیث بین هواداری از تیم فوتبال و جنسیت تفاوت معناداری وجود داشت. بین متغیرهای تعلق عاطفی به قومیت، تعلق به خرده فرهنگ قومی، تعهد به اجتماع قومی، بعد سیاسی هویت قومی، احساس محرومیت نسبی و میزان و محتوای استفاده از برنامه‌های وسایل ارتباط جمعی رابطه معنادار و مستقیمی با میزان هواداری و بین قوم‌مداری با میزان هواداری از تیم فوتبال تراکتورسازی رابطه معنادار و معکوسی وجود داشت. نتایج رگرسیون چندگانه نشانگر تأثیر معنادار شش متغیر تعلق عاطفی به قومیت، تعلق به فرهنگ قومی، تعهد به اجتماع قومی، بعد سیاسی هویت قومی، احساس محرومیت نسبی و محتوای استفاده از برنامه‌های وسایل ارتباط جمعی است که در این میان تعلق به فرهنگ قومی بیشترین نقش را در تبیین متغیر هواداری از تیم فوتبال تراکتورسازی ایفا می‌نماید.

۲-۱-۲. خارجی

سایمون کوپر^۱ (۱۹۹۴) خبرنگار انگلیسی در کتاب *فوتبال علیه دشمن* به ۲۲ کشور دنیا سفر می کند و تاریخ فوتبال را در بازی های تأثیرگذار و جنجالی مرور می کند. فوتبال در این کتاب فراتر از یک بازی انگاشته شده و در برخی مقاطع حتی پا به عرصه نبردهای بین المللی و صحنه های سیاسی می گذارد. محتوای این کتاب شامل جزییات دوستی ها، دشمنی ها، سابقه برخی شعارها و جنجال های تاریخی فوتبال می باشد. نویسنده با فوتبالیست ها، هواداران، خبرنگاران، و حتی سیاستمداران زیادی در سراسر جهان مصاحبه می کند؛ در آمریکا، اروپا، آفریقا و خاورمیانه و کشورهای دور و نزدیک. هدف او درک تأثیر فوتبال بر سیاست و فرهنگ کشورها می باشد. کوپر در این کتاب نشان می دهد که فوتبال برای بازیکنان و هواداران و حتی سیاستمداران تنها یک بازی نیست، بلکه بسیار فراتر از چیزی است که ما به نام فوتبال می شناسیم. به بیان نویسنده از یک بعد، فوتبال شاید فقط یک ورزش باشد ولی از سوی دیگر بر طرف دارترین ورزش دنیاست و واقعا در پدیده های سیاسی و اجتماعی نقش دارد. کتاب در شش بخش مختلف تدوین شده و به مناسبات فوتبال و روابط کشورها و شهرهای مختلف در اروپا پرداخته است

دنفورث^۲ (۲۰۰۱) در مقاله ای با عنوان «آیا این ورزش جهانی یک ورزش قومی است یا ورزشی استرالیایی؟ روایت ملت در فوتبال استرالیا» به مساله هویت در فوتبال استرالیا پرداخته است. دنفورث می خواهد آنچه بهابا و همکارانش در زمینه روایت های ادبی ملیت انجام داده اند را در زمینه ورزش تکرار کند، یعنی با بررسی روایت های ملی گرایانه رقیب از ورزش استرالیا، نشان بدهد که ورزش چگونه به بستری برای رقابت این روایت ها تبدیل می شود. از نظر او سه روایت رقیب از استرالیایی بودن، در عرصه ورزش فوتبال نیز به رقابت می پردازند، روایت نخست به ملی گرایان قومی تعلق دارد، این دسته معتقدند استرالیا ملتی سفیدپوست با تباری انگلیسی زبان است و دیگران اقلیت های مهمانی هستند که در این ملیت هضم می شوند و گروه دیگر معتقدند استرالیا ملتی چند فرهنگی است. و گروه سوم اعتقاد به تلفیق گرایی در معنا و مفهوم استرالیایی بودن دارند. این سه جبهه عمده، به سه روایت گوناگون از ملت استرالیا باور دارند، دنفورث به دنبال پیگیری رقابت این روایت ها در فوتبال استرالیا است. دنفورث از طریق تحلیل تحولات اخیر در فوتبال استرالیا، نشان می دهد که ورزش، مانند ادبیات، زمینه مناسبی برای روایت و توصیف ملت در این کشور است.

حمیدرضا صدر در کتاب *روزی روزگاری فوتبال* (۱۳۷۹) به بررسی جامعه شناسی و تاریخی فوتبال در کشورهای مختلف پرداخته است. روزی روزگاری فوتبال پدیده فوتبال را از دریچه سیاست، تاریخ، دولت، اقتصاد، وقایع اجتماعی و شیفتگی مفرط تماشاگران نگاه می کند. بنابه به گفته نویسنده، این کتاب نتیجه تحقیقات کتابخانه ای و تجربیات حضور مولف در کشورهای مختلف بوده است. محور اصلی

1. Simon Cooper

2. Danforth

کتاب ترسیم وجوه اجتماعی و جامعه‌شناسانه فوتبال است که به طور طبیعی با سیاست هم گره می‌خورد. اگر در فوتبال اسپانیا، جدایی طلبی برخی از ایالات جلب نظر می‌کند، در فوتبال برزیل مسأله سیاهان و نژادپرستی برجسته است. فوتبال آرژانتین با حضور نظامیان، کلمبیا با قاچاقچیان موادمخدر، سوئد با آماتورسیم، یوگسلاوی با درگیری‌های قومی، ایتالیا با تماشاگرانش، روسیه با باشگاه‌داری دولتی و ترکیه با اصرار برای ورود به جامعه اروپایی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

ژرژ آلداس^۱ در کتاب *افسون فوتبال* (۱۳۸۲) از دید روانشناسی و جامعه‌شناسی به تشریح پدیده فوتبال و آنچه در این بازی و در ارتباط با آن می‌افتد، پرداخته است. اقداماتی از جمله سانتر کردن، مقدمات شکل‌گیری و عمل گلزنی، درام پنالتی، شوت‌های به هدر رفته، ابراز احساسات تماشاچیان، بندگی و تسلیم در برابر پول، انتظار پیش از آغاز مسابقه، شادی برد و غم شکست بعد از بازی، گفتگو و مشاجره میان هواداران دو تیم، زد و خورد در زمین بازی و اطراف آن، بازتاب مسابقات در رسانه‌های گروهی، و در یک کلام، وقایع قبل، حین و بعد از بازی فوتبال، روایت شده است. با توجه به فوتبالیست بودن نویسنده در جوانی، وقایع در این کتاب به شیوایی و بیان شده است. همانطور که از عنوان کتاب مشخص است، در این کتاب به جنبه‌های اجتماعی و روانشناسی ورزش فوتبال در میان تماشاگران و طرفداران آن اشاره شده است. در بخشی از کتاب می‌خوانیم: «... اجازه می‌خواهم چند کلمه درباره هوادارانی صحبت کنم که طرفداران بی‌قید و شرطی نه برای فوتبال، که برای تیم خود هستند. آنها به ورزشگاه می‌آیند نه به منظور تماشای مسابقه، بلکه برای دیدن پیروزی تیم مورد علاقه خود... در یک کلام، هویت خود را با تیم مورد علاقه‌شان تعیین می‌کنند. ... نیاز به قدرت و نیاز به هر آنچه که در آن نهفته است... او تیم انتخابی خود را مأمور می‌کند تا به جای او پیروز شود. می‌خواهد از طریق تیم میانجی به پیروزی دست یابد. مانند همیشه، برخی ناتوانی‌های درونی و پنهانی، سرچشمه تجلیات قدرت است. پدیده قدرت، مخالف همدردی، علاقه، خیرخواهی، درک دیگران و در یک کلام عشق است.»

۲-۲. جمع‌بندی پیشنهادی تجربی

با مروری بر پژوهش‌های بالا نکته قابل فهم این است که، در بیشتر پژوهش‌های انجام شده در ایران به ویژه در سه مقاله فوتبال و هویت ملی؛ ورزش و سیاست هویت؛ تأثیر فوتبال بر مولفه‌های هویت ملی، و همچنین مقاله بررسی جامعه‌شناختی کارکرد ورزش بر انسجام اجتماعی در ایران دهه ۸۰ روش کار، منابع و نتیجه‌گیری یکسانی داشته‌اند و همگی به بررسی تأثیر ورزش (فوتبال) در سطح ملی پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که حمایت و طرفداری از تیم‌های ورزشی و به ویژه فوتبال منجر به همبستگی و انسجام ملی می‌شود. در سطح باشگاهی بیشتر به تیم‌های تهرانی پرداخته شده و حمایت از این تیم‌ها را در شهرستان‌ها عاملی برای به وجود آمدن همبستگی ملی بیشتر تلقی کرده‌اند. تنها در پژوهشی با عنوان ورزش و سیاست

1. Jorge Aldas

هویت در پایان مقاله، تیم فوتبال تراکتورسازی را با توجه به برخی از شعارها و گفتارهای هواداران آن بررسی کرده و این حمایت‌ها را به نوعی خطر برای هویت ملی قلمداد کرده است. از نظر روش تحقیق هم بیشتر کارهای انجام شده کمی بوده است در حالی که ما در این پژوهش به دنبال فهم عمیق نشانه‌های رفتاری و گفتاری هواداران و تماشاگران تیم فوتبال تراکتورسازی برای درک این مساله هستیم که فوتبال چگونه می‌تواند محملی برای بیان هویت و خواسته‌های کنار گذاشته شده یک قومیت باشد.

۲-۳. پیشینه‌ی نظری

۲-۳-۱. تعریف مفهومی واژه‌ها و اصطلاحات

۲-۳-۱-۱. هویت

در فرهنگ فارسی معین هویت به معنی شخصیت، ذات و حقیقت یک چیز معنا شده است. و در لغت‌نامه دهخدا هویت اسم عربی، و به معنای تشخص است.

هویت یا الهویه کلمه‌ای عربی است. این کلمه از هو، یعنی او، که ضمیر غایب مفرد مذکر است، ریشه گرفته است. معنای این اسم اتحاد به ذات یا انطباق با ذات است. اتحاد به ذات به معنی اتصاف و شناخته شدن و یکی بودن موصوف با صفات اصلی و جوهری مورد نظر است (الطائی، ۱۳۷۸: ص ۳۳).

با مراجعه به فرهنگ لغت انگلیسی آکسفورد می‌توان دریافت که واژه هویت Identity ریشه لاتین دارد. Identituse از Iden یعنی تشابه و یکسانی ریشه می‌گیرد و دو معنای اصلی دارد. اولین معنای آن بیانگر مفهوم تشابه مطلق است. دومین معنای آن به معنی تمایز است. که با گذر زمان سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد به این ترتیب به مفهوم شباهت از دو زاویه مختلف نزدیک می‌شود و مفهوم هویت به صورت همزمان میان افرادی اشیاء دو نسبت محتمل برقرار می‌کند، از یک طرف شباهت و از طرف دیگر تفاوت (جنکینز، ۱۳۸۸: ص ۵).

۲-۳-۱-۲. هویت اجتماعی^۱

هویت اجتماعی، به بیان ساده تعریفی است که افراد بر اساس عضویت در گروه‌های اجتماعی از خود دارند. همه‌ی ویژگی‌ها و رفتارهایی که تمایزی میان ما و آنها می‌گذارند، از مؤلفه‌های مهم هویت اجتماعی محسوب می‌شوند، مانند زبان، دین، قوم یا نژاد، آداب و رسوم، طبقه‌ی اجتماعی، شغل، عضویت-های فرقه‌ای و گروهی، و... (ارمکی، چاوشیان، ۱۳۸۱: ص ۵۷-۵۸).

تاجفل^۲ هویت اجتماعی را با عضویت گروهی پیوند می‌زند و عضویت گروهی را متشکل از سه عنصر می‌داند: عنصر شناختی (آگاهی از اینکه فرد به یک گروه تعلق دارد)، عنصر ارزشی (فرض‌هایی در مورد پیامدهای ارزشی مثبت و منفی عضویت گروهی) و عنصر احساسی (احساسات نسبت به گروه و نسبت به افراد دیگری که رابطه‌ای خاص با آن گروه دارند). با این توصیف از نظر تاجفل، هویت اجتماعی عبارت

1. Social Identity

2. Henri Tajfel

است از آن بخش از برداشت‌های یک فرد از خود که از آگاهی او نسبت به عضویت در گروه‌های اجتماعی، همراه با اهمیت ارزشی آن عضویت سرچشمه می‌گیرد (گل محمدی، ۱۳۸۰: ص ۲۲۳).

۲-۳-۱-۳. هویت قومی^۱

مجموعه خاصی از عوامل عینی، ذهنی، فرهنگی، اجتماعی، عقیدتی و نفسانی است که در یک گروه انسانی متجلی می‌شود و آن را از دیگر گروه‌ها متمایز می‌کند، زیرا که این هویت باید با واقعیت همان گروه تطابق داشته باشد (همان، ص ۱۵۸).

۲-۳-۱-۴. قومیت^۲

مشکل اصلی مفهوم‌بندی قومیت و گروه‌های قومی فقدان تعریف یا وجود معیارهای متفاوت در تعریف است. دلیل عمده برای سختی تعریف این واژه این است که واژه قومیت در علوم اجتماعی نسبتاً جدید است و مفهوم آن همراه با گسترش مطالعات تغییر پیدا کرده است. واژه قومی در فرهنگ بین‌المللی زبان انگلیسی وبستر دو معنی دارد:

۱. غیر مسیحیان و غیر کلیمیان، افرادی که به مسیحیت گرایش ندارند، مثل کفار و بت پرستان که مخالف یهودیت و مسیحیت هستند. این تعریف امروز بی‌اعتبار به نظر می‌رسد. ۲. منسوب به ویژگی‌های جسمی ذهنی نژادها یا مربوط به تمیز دادن گروه‌های نژادی بشری بر اساس رسوم و ویژگی‌های مشترک. این تعریف امروزه هنوز هم کاربرد دارد. (احمدی، ۱۳۷۸: ص ۲۹-۳۰)

دانشمندان علوم اجتماعی از اواسط قرن بیستم به معیارهای فرهنگی در تعریف قومیت یا گروه‌های قومی توجه کردند. تا آنجا که دو تعریف جدید در سومین فرهنگ بین‌المللی وبستر به تعریف قومیت اضافه کردند. « ۱. ریشه گرفته از علایق نژادی، زبانی، و فرهنگی یک گروه خاص نظیر سیاهان، ایرلندی‌ها، آلمانی‌ها، لهستانی‌ها و سایر گروه‌ها ۲. ریشه گرفته از یک فرهنگ اولیه بیگانه». همچنین ورود مطالعات قومی در جامعه‌شناسی و علوم سیاسی باعث شده است مفاهیم اصلی مذهبی و نژادی قومیت تا حد زیادی فراموش شود و جنبه‌های فرهنگی بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در ادامه همین روند، تنوع در فرهنگ جدید جامعه‌شناسی خود، گروه قومی را این گونه تعریف می‌کند: گروهی با سنت فرهنگی مشترک و احساس هویتی که آن را به عنوان یک گروه فرعی از یک جامعه بزرگتر مشخص می‌کند. اعضای هر گروه قومی از لحاظ ویژگی‌های خاص فرهنگی از دیگر اعضای جامعه‌ی خود متمایز هستند (همان، ص ۳۲-۳۰).

۲-۳-۱-۵. گفتمان

سابقه‌ی واژه‌ی گفتمان در بعضی از منابع به قرن ۱۴ میلادی برمی‌گردد و از واژه‌ی لاتین discourse به معنی گفت‌وگو، محاوره، گفتار گرفته شده است (مک دانل، ۱۳۸۰: ص ۱۰). گفتمان برعکس ایدئولوژی که شامل عقایدی است و به وسیله‌ی آن، عاملیت اجتماعی خاصی را توجیه می‌کند،

1. Ethnic identity

2. Ethnicity

مفهومی عام‌تر است که دربرگیرنده‌ی هر نوع عمل سیاسی و اجتماعی می‌باشد. (هوارث، ۱۳۷۷: ص ۱۵۹).

منظور از گفتمان در اینجا به این معنی است: ۱. کاربرد زبان در بافت اجتماعی و در عمل؛ ۲. معرفت و شناخت شکل گرفته در اجتماعی خاص که باورها، ارزش‌ها و قالب‌های خاصی را به شکلی نظام‌مند به وجود آورده و باعث می‌شود به جهان از زاویه‌ی دید خاصی نگاه شود و همچنین در زمان تجربه، و در تعامل و ارتباط، بازنمایی کلامی و غیر کلامی را سازماندهی می‌کند (ساسانی، ۱۳۸۹: ص ۱۱۲).

۶-۱-۳-۲. بازنمایی

بازنمایی معادل واژه representation در لغت به معنای نماینده چیزی بودن یا حضور دیگری را تکرار کردن است. بدین معنا که اثری به گونه‌ای چیز دیگر را بنمایاند که برای مخاطب قابل درک و شناخت باشد.

۲-۱-۳-۲. فوتبال

فوتبال به انگلیسی Football، یک ورزش تیمی و محبوب‌ترین ورزش در اکثر کشورهای جهان است که توسط دو تیم متشکل از یازده بازیکن و با استفاده از سیستم خاص و هدایت سرمربی در زمینی به طول ۹۰ تا ۱۲۰ متر و عرض ۴۵ تا ۹۰ متر انجام می‌شود. فوتبال مدرن امروزی در سال ۱۸۶۶ در مدارس انگلستان شکل گرفت و به تدریج در همه دنیا گسترش پیدا کرد. فوتبال توسط انگلیسی‌ها در حدود سال‌های ۱۲۸۰-۱۳۰۰ هجری شمسی، وارد ایران شد و اصطلاح فوتبال را دانشجویان اعزامی به اروپا وارد زبان فارسی کردند. (بهمنی، ۱۳۸۹: ص ۱۳-۱۵).

۴-۲. مبانی نظری هویت

هویت خصوصیتی است که فرد برای خود انتخاب می‌کند و خود را با آن خصوصیات می‌شناسد. پاسخی به پرسش من کیستم؟ است. هویت سرچشمه‌ی معنا و تجربه برای افراد بوده و عبارت است از فرآیند معناسازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه‌ی به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی که بر دیگر منافع معنایی اولویت داده می‌شود. هویت منبع معنا برای کنشگران است و به دست خود آنها از مسیر فرآیند فردیت بخشیدن ساخته می‌شود. با این همه ممکن است هویت‌ها از نهادهای مسلط نیز منشا بگیرند اما حتی در این حالت نیز، فقط زمانی هویت خواهند بود که توسط کنشگران اجتماعی درونی شوند. هویت در مقایسه با نقش، منبع نیرومندتری است، برای اینکه دربرگیرنده‌ی فرآیندهای ساختن خویشتن و فردیت یافتن است. به بیان دیگر هویت، سازمان دهنده‌ی معنا است اما نقش، سازمان دهنده‌ی کارکردها است (کاستلز، ۱۳۸۰: ص ۲۳).